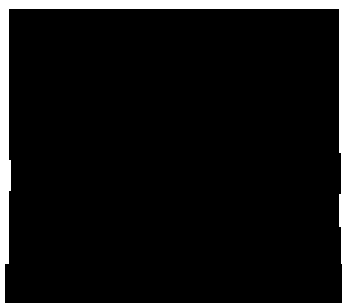

Cultuurhistorie Dekkerswald

Datum Donderdag 19 juni 2025
Tijd 11:00 - 12:00 uur

Locatie Gemeentehuis Berg en Dal

Aanwezig

Gemeente Berg en Dal
Gemeente Berg en Dal
Gemeente Berg en Dal
Van de Klok
ZZG
Wurck
Wurck
Annerie van Daatselaar

[Redacted] landschapshistoricus, heeft een onafhankelijk cultuurhistorisch onderzoek uitgevoerd voor het terrein Dekkerswald. In het hoofdstuk 'Cultuurhistorische waardering' (pagina 14-15) zijn de aanbevelingen uit dit onderzoek opgenomen. Tijdens het overleg van 19 juni zijn deze aanbevelingen besproken en is vastgesteld welke ervan in het plan en de AOVK worden meegenomen, dan wel waarover aanvullende afspraken zijn gemaakt. Dit verslag dient als oplegnotitie bij de anterieure overeenkomst tussen de gemeente en ZZG.

Toelichting per aanbeveling

Hieronder een bondig toelichting per *aanbeveling* (vanuit het cultuurhistorische onderzoek) of deze wel of niet meegenomen dient te worden in het plan en dus ook in de AOVK of dat deze behoren tot de samenwerking met het KHO.

Bospaden Nederrijkswald

- *Handhaaf en versterk de historische bospaden.*

Meegenomen in het stedenbouwkundigplan.

Herstel 2 bospaden als verbindende elementen en structurele assen: (1) "levenslijn" als gemeenschappelijke buitenruimte en kern van het concept Zorgzame Buurt en (2) Boslaan als fietsstraat vanaf de Nijmeegsebaan.

De overige historische paden bevinden zich grotendeels op het terrein van KHO. Deze worden meegenomen in de samenwerking en het overleg met KHO over de verdere gebiedsinrichting (inspanningsverplichting).

- *Haal de verstorende onderbrekingen uit deze paden, maak ze continu.*

Meegenomen in het stedenbouwkundigplan.

Gebouwen die op de assen staan worden gesloopt. Continuïteit wordt gecreëerd d.m.v. materialisering en het vrijhouden van zichtlijnen.

Historische tuin- en parkinrichting

- *Behoud en herstel de historische tuin bij het hoofdgebouw op basis van zorgvuldig tuin historisch onderzoek. De oorspronkelijke ontwerptekening (pag. 22) en de*

luchtfoto (pag. 43) geven een duidelijk beeld van de oorspronkelijke paden- en beplantingsstructuur.

Meegenomen in het stedenbouwkundigplan. Er ligt een offerte voor het historische tuinontwerp.

De oorspronkelijke structuur van het voormalige sanatorium cluster is terug te zien in de diagonale paden, en in de positionering van het kloostergebouw en het kindcentrum op de locatie van voormalige gebouwen. Een verstorend element, het parkeerterrein langs het hoofdpand, is weggehaald.

De andere parken bevinden zich op het terrein van KHO. Deze worden opgenomen in samenwerking met KHO over de verdere gebiedsinrichting (inspanningsverplichting).

- *Voeg nieuwe "lighuisjes" toe in de historische tuin, mits er een zinvolle, semiopenbare functie voor gevonden kan worden (geen woonfunctie).*

Het nog aanwezige lighuisje blijft staan en wordt herstelt. De overige lighuisjes worden niet meegenomen in het stedenbouwkundige plan.

Openheid van de tuin met uitzichten over het bos zijn gewenst vanuit toekomstige bewoners perspectief. Wegens mogelijke verwarring van deze objecten met niet gewenste tiny-houses is besloten om deze aanbeveling niet in het plan te verwerken.

- *Herstel het uitzicht vanuit de historische tuin door gedeeltelijk kap en dunning van het omliggende bosgebied.*

Onderdeel van de samenwerking met KHO (eigenaar omliggend bosgebied en beheerder bospercelen op het terrein). Samengekoppeld met de natuurwaardering van het omliggend bos i.v.m. natuurversterkingsopgaves in de kader van bouwen in de Groene Ontwikkelingszone. Daarnaast biedt het dunnen van de aanwezige Amerikaanse eiken voordelen met het oog op het beperken van natuurbrandrisico's.

- *Behoud en herstel de tuin bij de directeurswoning.*

Geen onderdeel van de ontwikkeling (privé-eigendom). Kan publiekrechtelijk niet worden afgedwongen.

- *Behoud de taxuszuilen in de tuin en de omgeving van het voormalige klooster.*

Meegenomen in het stedenbouwkundigplan. Het voorstel om ze te verplaatsen en hiervoor tijdig maatregelen te treffen is akkoord bevonden.

- *Een groot deel van het terrein van het plangebied heeft een indirecte waarde gekregen. Nader onderzoek is noodzakelijk om bijvoorbeeld waardevolle bomen en beplantingsstructuren te bepalen.*

De dennenrabatten langs de Nijmeegsebaan worden als herkenbare structuur aangemerkt. Bij de opstelling van het beheerplan voor de transformatie van naald- naar loofbos dient hiermee rekening te worden gehouden. Daarnaast wordt dit gebied beschouwd als potentiële locatie voor waterberging, wat aanvullend onderzocht dient te worden.

Wandelparken en bos

- *Herstel de wandelparken buiten het bebouwde terrein op een eigentijdse wijze, mogelijk in combinatie met historische beplantingsvormen, zoals eikenhakhout (combinatie cultuur en natuur).*

Onderdeel van de samenwerking met KHO (eigenaar omliggend bosgebied en beheerder bospercelen op het terrein). Samengekoppeld met de natuurwaardering van het omliggend bos i.v.m. natuurversterkingsopgaves in de kader van bouwen in de Groene Ontwikkelingszone.

- *Maak de diepe dalen op het terrein beter zichtbaar en ervaarbaar.*

Onderdeel van de samenwerking met KHO (eigenaar omliggend bosgebied en beheerder bospercelen op het terrein). Samengekoppeld met de natuurwaardering van het omliggend bos i.v.m. natuurversterkingsopgaves in de kader van bouwen in de Groene Ontwikkelingszone.

- *Behoud de dennenrabattenstructuren*

Reeds vastgelegd.

Historische moestuin

- *Behoud en herstel de tuinmuur, de gebouwen en de kweekbakken van de moestuin.*

De tuinmuur en de kweekbakken vormen de belangrijkste structuurdragers van de voormalige moestuin. Hierover is afgesproken om te onderzoeken of deze behouden kunnen worden. Voor het bijbehorende gebouw wordt gezocht naar een praktische invulling met een natuurgerelateerde functie, zoals opslag van materialen of werktuigen.

- *Gebruik de historische structuur van de moestuin als basis voor het ruimtelijk ontwerp van dit deelgebied.*

Meegenomen in het stedenbouwkundig plan

De oorspronkelijke oriëntatie wordt gevolgd, maar de inrichting krijgt een nieuwe functie als waterberging en houtvallengebied. In het plan dient voorgesorteerd te worden op nevengebruik (bijv. extra moestuin).

- *Behoud (of vervang) de oude beukenhaag van de moestuin.*

Meegenomen in het stedenbouwkundig plan.

Bebouwing

- *Behoud en herstel de historische bebouwing (hoofdgebouw, kapel, directeurs- en personeelswoningen).*

Meegenomen in het stedenbouwkundig plan.

- *Bouw op de plekken waar karakteristieke bebouwing heeft gestaan: het klooster en langs de Heidelaan.*

Meegenomen in het stedenbouwkundig plan.

Bijzondere elementen

- *Behoud of herstel historische religieuze objecten (Heilig Hartbeeld, Mariagrot, voormalige begraafplaats van de zusters).*

Meegenomen in het stedenbouwkundig plan.

- Heilig Hartbeeld: behouden

- Mariagrot: niet meer aanwezig

- Begraafplaats: Onderdeel van de samenwerking met KHO in de kader van transformatie omliggende bosgebieden.

• *Behoud en herstel het kunstwerk van Jan Samsom.*

Meegenomen in het stedenbouwkundig plan.

Waarderingskaart

Door de drie kaarten te combineren ontstaat de uiteindelijke waarderingskaart voor Dekkerswald. Het betreft hier geen beschermd monumentaal terrein, maar deze waarderingskaart dient als leidraad voor een nieuwe toekomstvisie waarbij behoud, maar ook ontwikkeling van de bestaande cultuurhistorische elementen centraal staat. Bovendien kan deze kaart als inspiratie dien voor de herontwikkeling van de landschappelijke kwaliteiten van aangrenzende terreindelen. In het volgende hoofdstuk worden hier aanbevelingen voor beschreven.

LEGENDA

	hoge waarde
	positieve waarde
	indifferente waarde
	terreingrens

/ Waarderingskaart Dekkerswald

DEKKERSWALD GROESBEEK
Cultuurhistorische inventarisatie en waardering

*Een verkenning van de historische ontwikkelingen
op het voormalige sanatoriumterrein*

Colofon

Opdrachtgever
KLOGGROEP H. van Kleij
Kanaalstraat 200
6541 XN Nijmegen

Opsteller
Annerie van Daatselaar
landschapsarchitect & -historicus
Schrassertstraat 85, 6821 AJ Arnhem
info@annerievandaatselaar.nl
06 44862051

Datum
februari 2023

Status
definitief

Tijdlijn Dekkerswald	4
¹ Inleiding	7
² Bestaande situatie	11
³ Aanleg-en gebruiksgeschiedenis	17
⁴ Waardering	37
⁵ Aanbevelingen	41
Bronnen	43

Tijdlijn Dekkerswald

Romeinse tijd

Het gebied tussen Nijmegen en Groesbeek was een dicht bebost met eiken met beuk, hulst en berk met hazelaar en esdoorn in de bosranden

1559- 1795

Het Nederrijkswald was onder bestuur en beheer van de Gelderse Rekenkamer of Gelderse Staten

1842

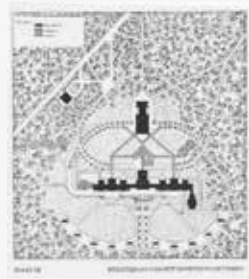
Dekkerswald tijdens een veiling verkocht aan particulieren

1906

‘Vereeniging tot Stichting van Roomsch-Katholieke Herstellingsoorden voor Longlijders en Zwakke Kinderen’ opgericht met als doel sanatoria te stichten

1911

Ontwerp voor Dekkerswald Ed. Cuypers en D. Tersteeg

1924

Klooster gereed

1946 - 1947
Wederopbouw woningen

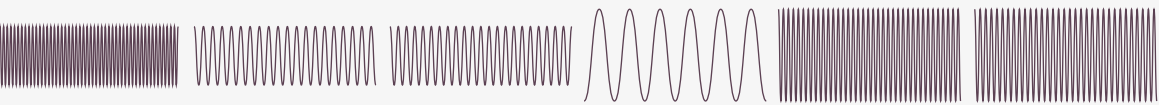
2009

Masterplan in opdracht van de ZZG Zorggroep en woningbouwcorporatie SGBB

2022

Haalbaarheidsstudie wUrck

IJstijden

De basis voor het landschap is gelegd tijdens de laatste ijstijden

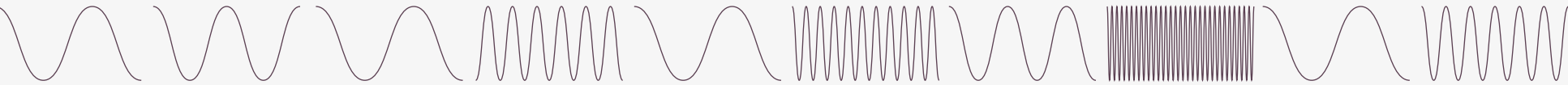
Middeleeuwen

Bosgebied in gebruik genomen door de heren van Gelre en Kleef

1570

Gebied in kaart gebracht door landmeter Thomas Witteroos

1908

176 hectare bosgebied Dekkerswald aangekocht voor de stichting van het sanatorium Dekkerwald

1913

Opening sanatorium

1926

Heilig Hartbeeld

ca. 1955
wandelkaart Dekkerswald

2011

Nieuwe bebouwing en aanleg van een labyrint en een “boom”structuur. Het werk is ten westen van de kapel uitgevoerd

¹ Inleiding

Aanleiding

Aan de Nijmeegsebaan 31 in Groesbeek ligt het voormalige sanatorium Dekkerswald. Tussen 1913 en de jaren zeventig werden hier vele tuberculose- en longpatiënten verpleegd. Naast een ziekenhuis voor de behandeling van chronisch zieke patiënten samen met het RadboudUMC in Nijmegen, werd Dekkerswald vanaf 2009 ook een woongebied voor mensen met een zorgbehoefte. In 2020 werd de ziekenhuisfunctie geheel verplaatst naar Nijmegen en ontstond de behoefte aan een nieuwe visie op de ruimtelijke mogelijkheden op het terrein van Dekkerswald. De Klogroep uit Nijmegen heeft de intentie om het bebouwde deel van Dekkerswald verder te ontwikkelen voor wonen en zorg: de zorgzame buurt.

Sinds 2012 is in het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) de verplichting vastgelegd om in de ruimtelijke ordening ‘rekening te houden met aanwezige cultuurhistorische waarden’. Cultuurhistorische waarden dienen dan ook te worden onderzocht om keuzes te kunnen maken over toekomstige ontwikkelingen.

Op het terrein staan verschillende gemeentelijke monumenten. Dekkerswald is van grote betekenis als eerste sanatoriumterrein in Nederland en van architectuurhistorische waarde vanwege de plaats in het oeuvre van architect Eduard Cuypers en tuinarchitect Dirk Tersteeg. De sanatoriumgebouwen, de directeurswoning, de dienstwoningen, de kapel, de tuininrichting en het bosgebied hebben een situationele relatie tot elkaar.

/ Ligging Dekkerswald (Bron:topotijdreis.nl).

/ Gebouwen en tuin van sanatorium Dekkerswald zijn gelegen in bosrijke omgeving circa 1930.

Cultuurhistorische analyse

De zecultuurhistorische analyse is een eerste verkenning van de historie en de ontwikkelingen van het sanatoriumterrein en heeft als doel om de waardevolle elementen binnen het complex te bepalen. Hoewel er geen sprake is van een rijksmonument of een monumentencomplex is gebruik gemaakt van een aanpak die gebaseerd is op de werkwijze conform het document ‘Richtlijnen tuinhistorisch onderzoek, voor waardestelling van groen erfgoed’ dat in 2010 is opgesteld door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Het onderzoek is voornamelijk gebaseerd op gegevens die via internet beschikbaar zijn en enkele terreinbezoeken.

Waardering

Het betreft in dit geval een interne waardestelling. Er wordt gekeken naar het gehele complex en de relatie met de directe omgeving. In dit onderzoek worden waarden toegekend op basis van het relatieve belang van onderdelen en aspecten van een aanleg of groen-structuur door deze te benoemen als hoge, positieve of indifferente waarden. De waardestelling is gebaseerd op zowel de huidige situatie als de situatie in het verleden. Verdwenen onderdelen spelen eveneens een rol vanwege de plaats die zij innamen in de samenhang in het oorspronkelijke geheel.

Belangrijke elementen in het onderzoek

De belangrijkste elementen in het onderzoek zijn:

- De directe omgeving: de stedenbouwkundige of landschappelijke situering.
- Het idee achter de ontwerpen.
- De vorm en onderliggende structuren.
- De samenhang tussen aanleg en gebouwde elementen.
- Andere historische aspecten, zoals bestuurlijk of sociaal cultureel belang.

In deze fase is geen gedetailleerd tuinhistorisch onderzoek verricht. De rapportage wordt afgesloten met conclusies en aanbevelingen.

Gemeentelijk Monument	Bouwjaar
Portierswoning Nijmeegsebaan 17	1912
Dienstwoning Nijmeegsebaan 19	1927
Hoofdgebouw medisch centrum	1913
Kapel	1919
Nachtportiershuisje	1920
Voormalige lighal	1913
Heilig Hartbeeld	1926
Dienstwoning Nijmeegsebaan 41	1927
Portierswoning Nijmeegsebaan 43	1927

N.B. de directeurswoning nabij het hoofdgebouw is geen gemeentelijk monument. Enkele bouwjaar zijn afkomstig uit Jubileumboek (2013).

Overzicht historische gebouwen

Bouwjaar	Gebouw	Bijzonderheden
1912	Woning tuinman	Noordelijke woning aan de oorspronkelijke entree
1912	Villa van de directeur	Naam Hezelburcht
1913	Hoofdgebouw	
1913	Economiegebouw	Gesloopt
1919	Kapel	
1924	Klooster	Gesloopt
1924	Rectoraatshuis	Gesloopt
1927	Woning boswachter	Noordelijke woning aan de huidige entree
1927	Woning technische dienst	Zuidelijke woning aan de huidige entree
1933	Woning machinist	Zuidelijke woning aan de oorspronkelijke entree
1946	Zweedse paviljoens	Gesloopt
1947	Woning arts	Houten woning
1947	Woning arts	Houten woning
1959	Woning dr. Henneman	Aan de Parklaan tussen entrees
1965	Woning arts	Bungalow ten westen van woning tuinman
1969	Woning chauffeur	Ten oosten van villa directeur
1972	Woning rector	Bungalow ten noorden van de houten woningen

² Bestaande situatie

2. Bestaande situatie

Ligging

Dekkerswald ligt in het heuvelrijke landschap van Groesbeek in de gemeente Berg en Dal aan de westzijde van de Nijmeegsebaan (provinciale weg N842). Het bebouwde terrein met enkele bospercelen is 20 hectare groot. Ten noorden en westen van het bebouwde gebied ligt 65 hectare bos dat eigendom is van de Stichting Katholieke Herstellingsoorden (KHO). Oorspronkelijk had het sanatoriumterrein een omvang van 175 hectare. Staatsbosbeheer heeft sinds 2009 circa 90 hectare van het bos in eigendom, dat onderdeel van het natuurgebied Rijk van Nijmegen is geworden.

Huidig gebruik

Dekkerswald is in 1913 gesticht als sanatorium voor tuberculosepatiënten in Nederland. Tot 2020 heeft het terrein diverse medische functies op het gebied van longzorg gehuisvest. Deze zorg is verplaatst naar het RadboudUMC in Nijmegen.

In de periode tussen 1913 en 2020 hebben er vele veranderingen plaats gevonden op Dekkerswald en dat is afleesbaar op het terrein. Er zijn nog steeds verschillende kenmerkende gebouwen, zoals het hoofdgebouw en enkele dienstwoningen, uit de beginfase van het sanatorium aanwezig. Er zijn vele nieuwe gebouwen gebouwd om nieuwe functies te kunnen huisvesten. Dit heeft tot gevolg gehad dat er verouderde gebouwen werden gesloopt om ruimte voor nieuwbouw te maken. Het bebouwde terrein is hierdoor redelijk compact gebleven, maar het geheel oogt momenteel ruimtelijk en architectonisch ongestructureerd. Met de laatste toevoegingen, de woonzorggebouwen De Eikenhorst en De Plataan, is gestreefd naar de vorming van een centrum op het oorspronkelijke sanatoriumterrein.

De uitstraling van de terreininrichting sluit aan op de gebouwen en varieert van versleten tot kwalitatief hoog uitvoeringsniveau. Het is bijzonder dat veel oorspronkelijke elementen van de tuininrichting, zoals muren, trappartijen, bomen en taxuszuilen, bij het hoofdgebouw en bij de locatie van het voormalige klooster nog aanwezig zijn.

/ Oorspronkelijke Dekkerswald bestaat nu uit drie delen. Het bebouwde deel of plangebied (paars), eigendom KHO (groen) en Staatsbosbeheer (geel).

/ Zicht vanaf het centrale plein op de Kentering (jaren vijftig/zestig) en het recent gebouwde Eikenhorst.

/ Locatie van het voormalige klooster. De taxusstruiken markeren de oorspronkelijke buitenruimte.

/ Zicht op het hoofdgebouw vanuit de tuin met vijver en markante taxusstruiken.

Ten zuidoosten van het historische sanatoriumgebied is de oude bebouwing recent vervangen door nieuwbouw aan de (nieuwe) Boslaan. Ook hier is de bebouwing divers van vorm en functie, maar er lijkt gestreefd te worden naar eenduidige hoofdvormen. Het uitvoeringsniveau van de terreininrichting is hoog en heeft een enigszins stedelijke uitstraling. Het gehele sanatoriumterrein wordt gekenmerkt door een grote hoeveelheid parkeergelegenheid.

Bospercelen en moestuin

Op het 20 hectare grote terrein zijn nog enkele bospercelen aanwezig met voornamelijk naaldbout. Deze bossen schermen het terrein aan de oostzijde af van de Nijmeegsebaan.

In de noordwesthoek van het sanatoriumterrein ligt een relatief open terrein: de oorspronkelijke moestuin. De tuinmuur, enkele gebouwtjes en restanten van kweekbakken zijn de restanten van deze tuin. Een deel van de moestuin is nu in gebruik als paardenweide en een deel is recent bedekt met een laag puin.

Toegankelijkheid

Dekkerswald wordt gemarkeerd door vier kenmerkende dienstwoningen aan de Nijmeegsebaan. De hoofdentree lag oorspronkelijk tussen de twee noordelijk gelegen woningen. De monumentale poort is hier nog aanwezig. De toegangsweg was een bospad, die de namen Het Laar, Parklaan en Heidepad gekregen heeft.

Momenteel is de entree gesitueerd tussen de twee zuidelijk gelegen dienwoningen. Hier staat een kenmerkend portiersgebouwtje. Via de slingerende, lusvormige, Parklaan wordt het terrein ontsloten. Direct na de entree kan ook naar het zuiden worden afgeslagen, om via de (nieuwe) Boslaan een deel van de recente bebouwing, zoals het Herstelhotel, te bereiken.

/ Restanten van kweekbakken van de moestuin.

/ De (nieuwe) Boslaan en recente bebouwing.

/ Parkeerplaats tussen het hoofdgebouw en de kapel.

/ Smeedijzeren poort van de voormalige hoofdentree Het Laar (Parklaan, Heidepad)

³ Aanleg- en
gebruiksgeschiedenis

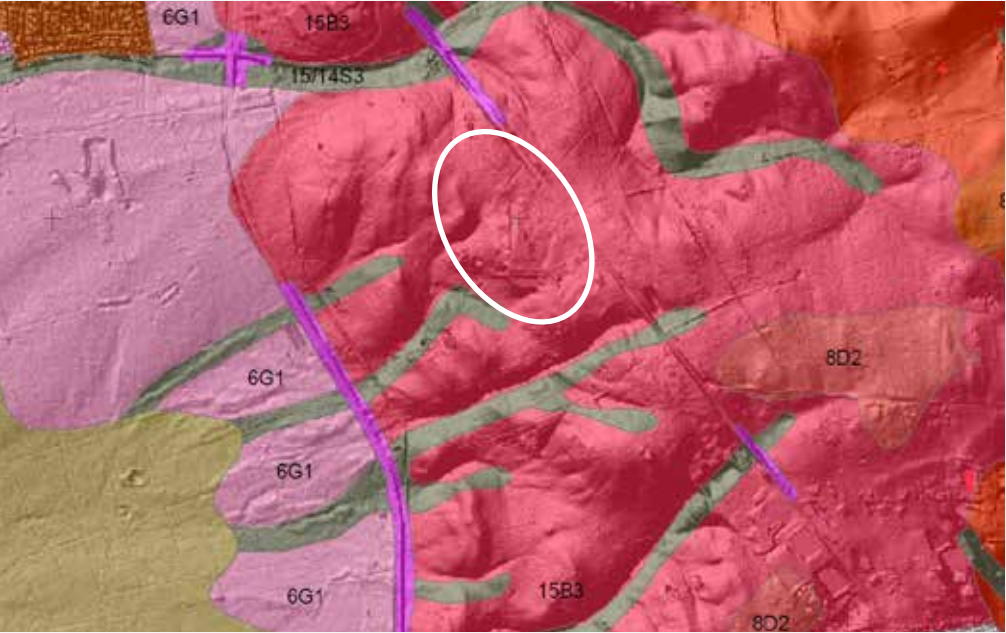
Inleiding

Het huidige Dekkerswald is het resultaat van ontwikkelingen door de eeuwen heen. In dit hoofdstuk wordt de ontwikkelingsgeschiedenis op hoofdlijnen beschreven.

Fysisch-geografisch landschap

De basis voor het landschap van de stuwwal van Nijmegen werd gelegd tijdens de laatste ijstijden. Dekkerswald ligt aan de westelijke stuwwalrand (de buitenzijde van het door landijs gevormde Bekken van Kranenburg). Het stuwwal- en grondmorene landschap wordt gekenmerkt door on-Nederlandse hoogteverschillen. Het hoogste punt van Dekkerswald ligt ongeveer 78 meter boven NAP. In het gebied zijn 3 diepe smeltwaterdalen aanwezig: aan de zuidoostzijde van het plangebied, ter hoogte van het hoofdgebouw en direct ten zuidwesten van de voormalige moestuinen. Deze plaatselijk diep uitgesleten smeltwater- of droogdalen met een breedte van 50 tot 100 m hebben vrij steile randen en slingeren zich over circa 1 km in westelijke richting voort. De hoogtekaart laat zien dat het voormalige sanatoriumterrein gesitueerd is op een hoger deel tussen twee dalen. Aan de zuidzijde van de tuin bij het hoofdgebouw ligt het landschap ruim 8 meter lager dan de tuin van Dekkerswald. De ondergrond bestaat uit grof zand met veel grind met daaroverheen een ongeveer 1,2 meter dikke laag grover zand en leem, dat daar door afspoeling en verstuviging terecht is gekomen.

Vanaf circa 9600 voor Chr. werd het warmer en raakte het gebied begroeid met bos, waardoor erosieprocessen stopten. Tot ongeveer 6000 jaar geleden bleven de bossen onaangetast, maar daarna werd het door mensen in gebruik genomen voor agrarische activiteiten. Dit startte waarschijnlijk in de jonge steentijd (neolithicum). Tijdens veldonderzoek door RAAP in 2009 zijn twee archeologische vindplaatsen aangetroffen: uit de IJzertijd en uit de Middeleeuwen.

/ Geomorfologische kaart met het huidige Dekkerswald (witte ovaal) op de stuwwal (rozerood). De droogdalen zijn met een bruingrijze tint aangegeven.

Nederrijkswald

In de Romeinse tijd was het gebied tussen Nijmegen en Groesbeek dicht bebost met eiken met beuk, hulst, berk met hazelaar en esdoorn in de bosranden. Na een periode waarin veel bossen verdwenen door intensieve kap en landbouwontwikkeling, raakte de omgeving ontvolkt. De natuur kon zich herstellen en de bossen kwamen weer tot ontwikkeling. Er ontstond een groot bosgebied of woud tussen de plaatsen Nijmegen-Xanten-Gogh. De Romeinen brachten waarschijnlijk de tamme kastanje (*Castanea sativa*) naar Nederland. Vanaf de dertiende eeuw werd dit bosgebied in gebruik genomen door de heren van Gelre en Kleef. Houtkap en jacht waren belangrijke functies van het gebied met de naam (Neder)Rijkswald. Het gebied veranderde in de loop van deze periode weer in wildernis met heide met stuikgewas.

Vanaf 1559 tot 1795 kwam het Nederrijkswald onder bestuur en beheer van de Gelderse Rekenkamer of Gelderse Staten. Om inzicht te krijgen in de bezittingen werd het gebied in 1570 in kaart gebracht door landmeter Thomas Witteroos. De omgeving waar het huidige Dekkerswald stond bekend onder de naam De Langeberg (Die Langenberch). Witteroos tekende een heuvelachtig terrein met een vrij dicht en laag bos.

Om het beheer van de bossen doelmatiger te maken, werden in de negentiende eeuw nieuwe bospercelen gevormd door de aanleg van een meer rechtlijnige padenstructuur. Op Dekkerswald zijn delen van deze paden of lanen nog herkenbaar aanwezig. Ten zuiden van het sanatoriumterrein zijn blokvormige bospercelen te vinden.

In de tweede helft van de negentiende eeuw vond een bijzondere bosbouwkundige ontwikkeling plaats in het Nederrijkswald. Tot 1860 was men actief bezig met de aanleg van hakhoutbossen, maar daarna kreeg de aanplant van dennenbos de overhand. Er werd een bijzondere grondbewerkings- en aanplantmethode ontwikkeld. Men maakte bedden van 4 tot 5 meter breed en door de tussenruimten diep om te spitten

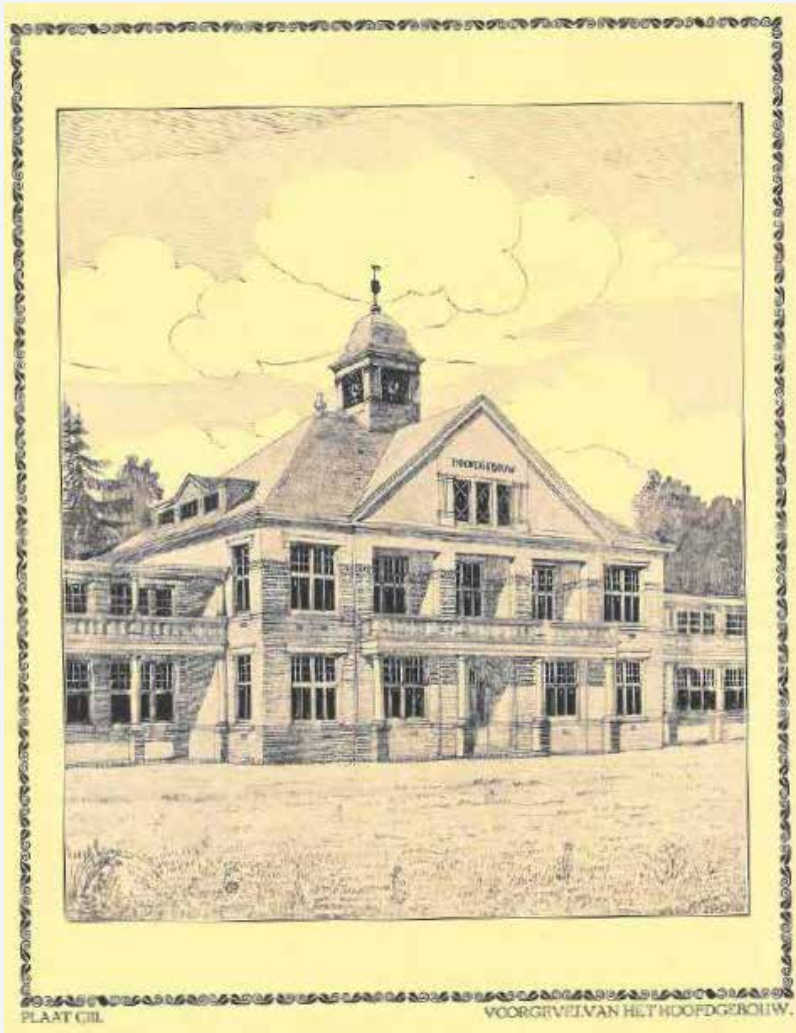
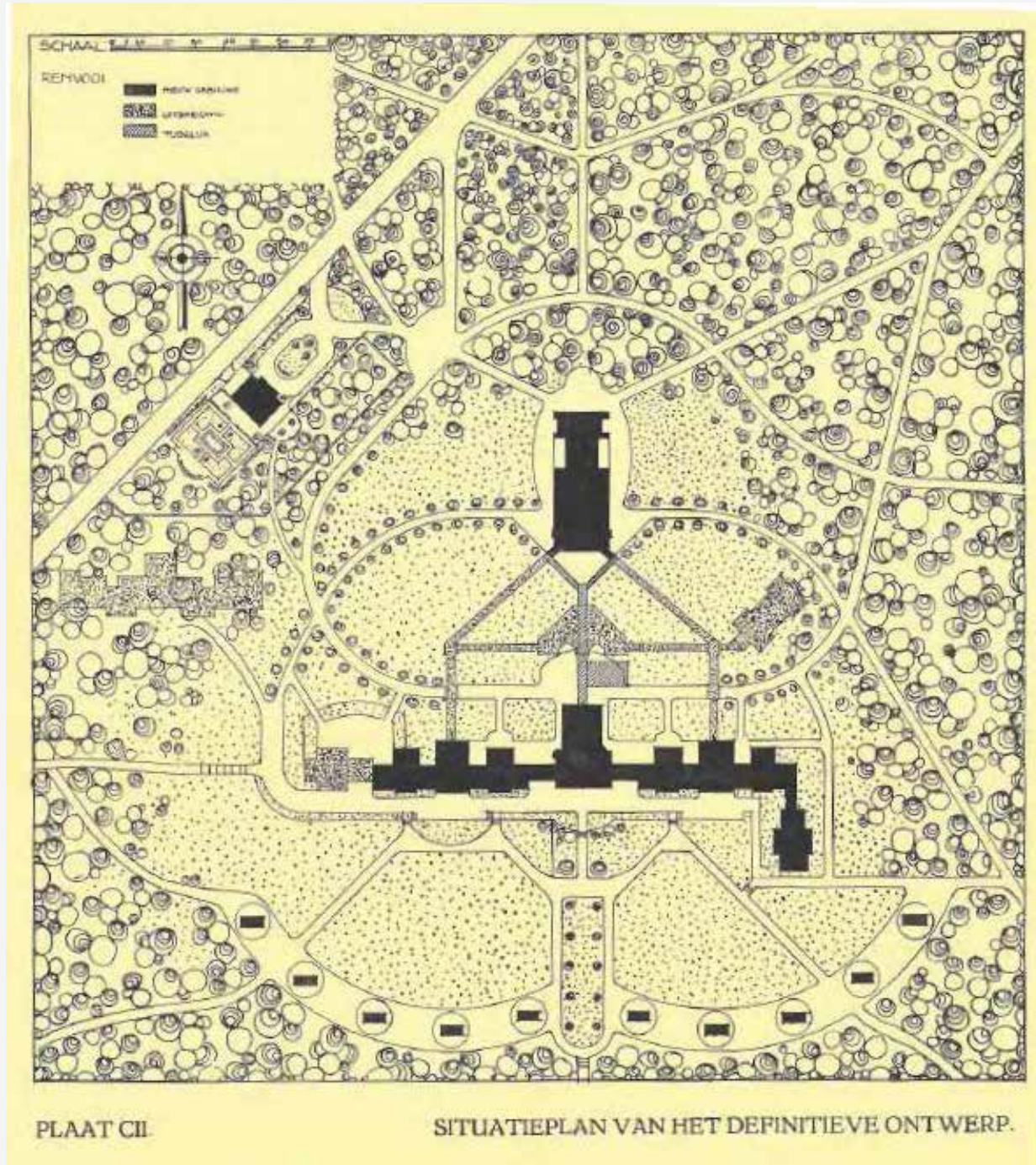
en het vrijkomende zand van de oerbanken over de bedden te verspreiden. Deze oude rabatten zijn plaatselijk nog zichtbaar. Ook op Dekkerswald zijn deze historische rabattenpercelen aan de oostzijde van het terrein aanwezig. Op een van de percelen staan nog dennen, maar een groot deel is vervangen door douglasbomen.

Dekkerswald

Vanaf 1795 werden vele domeingronden in Nederland, waaronder het Nederrijkswald, verkocht aan instanties en particulieren. Het bosgebied Dekkerswald werd in 1842 tijdens een veiling verkocht samen met enkele andere bospercelen. Het is niet duidelijk waar de naam Dekkerswald vandaan komt. In sommige bronnen wordt gesteld dat de naam verwijst naar een eigenaar of pachter van het bosgebied.

/ Doulagaaanpalnt op voormalige dennenrabatten.

/ Ontwerptekeningen van Ed. Cuypers 1912

Sanatorium Dekkerswald 1908 tot 1945

In 1906 werd de 'Vereeniging tot Stichting van Rooms-Katholieke Herstellingsoorden voor Longlijders en Zwakke Kinderen' opgericht met als doel een sanatorium te stichten. Een geschikt terrein werd gevonden tussen Nijmegen en Groesbeek en in 1908 werd Dekkerswald (176 hectare) aangekocht. Er werd een ontwerpprijsvraag uit geschreven en architect Eduard Cuypers werd aangewezen als winnaar. De aanbesteding van de bouw vond plaats in 1912. De beste locatie voor de bouw van sanatorium werd zorgvuldig bepaald met behulp van houten stellages. Het hoofdgebouw met aangebouwde verpleegvleugels werd op een hoog punt in het terrein geplaatst, geheel op het zuiden gericht.

De meeste andere gebouwen, zoals de kapel, het klooster en economiegebouw werden in een orthogonaal stelsel geplaatst, aansluitend op het hoofdgebouw. Een van de boslanen (Heidelaan) werd gebruikt als oprijlaan, gemarkeerd door een prachtige poort tussen twee dienstwoningen. Via een slingerend pad wordt het terrein ontsloten en via de 'uitrijlaan' kon het sanatorium weer verlaten worden tussen twee, meer zuidelijk gelegen, dienstwoningen door. Hier ligt nu de huidige entree.

Tuin- en parkinrichting

De bossen ten zuiden van het gebouw werden gekapt om een vrij uitzicht te creëren en zon en wind alle ruimte te geven ten behoeve van de genezing van de patiënten. Cuypers werkte vaak samen met de tuinarchitect Dirk Tersteeg. Ook Dekkerswald is een gezamenlijk project geweest. De tuininrichting ten zuiden van het hoofdgebouw en de tuin bij de eerste directeurswoning zijn waardevolle terreinen met karakteristieke elementen, zoals gemetselde tuinmuurtjes en trappen, die passen in de Architectonische Tuinstijl van Tersteeg (zie pag. 30 - 33). Er staan nog veel bomen en struiken in de tuin die in 1913 aangeplant zijn. Bijzonder zijn de zuilvormige taxussen en sierkersen.

Op de ontwerptekening van Cuypers en de luchtfoto op pagina 27 is te zien dat er vloeiend verlopende paden

/ De voorzijde van het hoofdgebouw (tuinzijde) is bijna gereed in 1912.

/ Heilig Hartbeeld, lighuisjes en tuinaanleg nog zonder vijver.

/ Uitgegroeide coniferen in de tuin.

/ Lighuisje met rietenkap.

/ Heilig Hartbeeld (2022)

/ Dekkerswald in ca. 1940 Fototechnische Dienst Luchtvaartafdeeling Bron: RCE Beeldbank 2011_0171.

/ Ansichtkaart met hoofdgebouw en tuin kort na de aanleg. Er is een vrij zicht vanaf de hoge stuwwal.

/ Heilig Hartbeeld met vijver. Het bos op de stuwwalwand begint te groeien. Waarschijnlijk rond 1930.

/ Hoofdgebouw met tuinaanleg op ingekleurde ansichtkaart.

/ Mariagrot in het wandelbos. De grot lag ten zuidwesten van de moestuin aan de Grotlaan.

aanwezig zijn geweest. Ook de diagonale paden tussen de verschillende gebouwen zijn opvallend. Deze paden zijn in de huidige situatie niet meer aanwezig.

Lighuisjes en Heilig Hartbeeld

Aan de zuidzijde van de tuin zijn tien draaibare lighuisjes met een rietenkap te zien. Momenteel is er nog een huisje (gemeentelijk monument) aanwezig. De vijver met het Heilig Hartbeeld is in 1926 toegevoegd aan de tuin. Het is gemaakt door beeldhouwer Victor Sprenkels (1878-1959) in opdracht van dankbare patiënten.

Wandelparken en Mariagrot

Oude luchtfoto's laten zien dat twee delen van het bos een parkachtige inrichting met een vloeiend padenverloop hebben gekregen. Waarschijnlijk zijn dit gescheiden wandelgebieden voor mannen en vrouwen. Er werd lange tijd bewust gekozen om de verschillende geslachten uit elkaar te houden. Een bijzonder element in het noordelijke parkbos was de Maria- of Lourdesgrot. In de jaren zestig is de grot gesloopt. Alleen een grote conifeer herinnert nog aan de plek.

Moestuin

Een bijzonder deel van Dekkerswald is de grote moestuin met tuinmuur, tuingebouw en kas. De tuinmuur, twee gebouwen, delen van kweekbakken, een aantal restanten van tuinpoortjes in de oude beukenhaag zijn bewaard gebleven.

Uitbreidingen

De opening van het sanatorium voor mannen en vrouwen vond plaats in 1913. Het hoofdgebouw met zorgvleugels en het 'economiegebouw' met o.a. keukens waren de grootste gebouwen op het terrein. Vanaf 1918 vonden de eerste uitbreidingen plaats met de bouw van de kapel (1919), het rectoraatshuis en klooster (1924), het kinderpaviljoen (1924) en de timmerwerkplaats en smidse (1926). In 1929 werd het middengedeelte van hoofdgebouw met een verdieping verhoogd in verband met de grote hoeveelheid aanvragen voor verpleging 1e klasse.

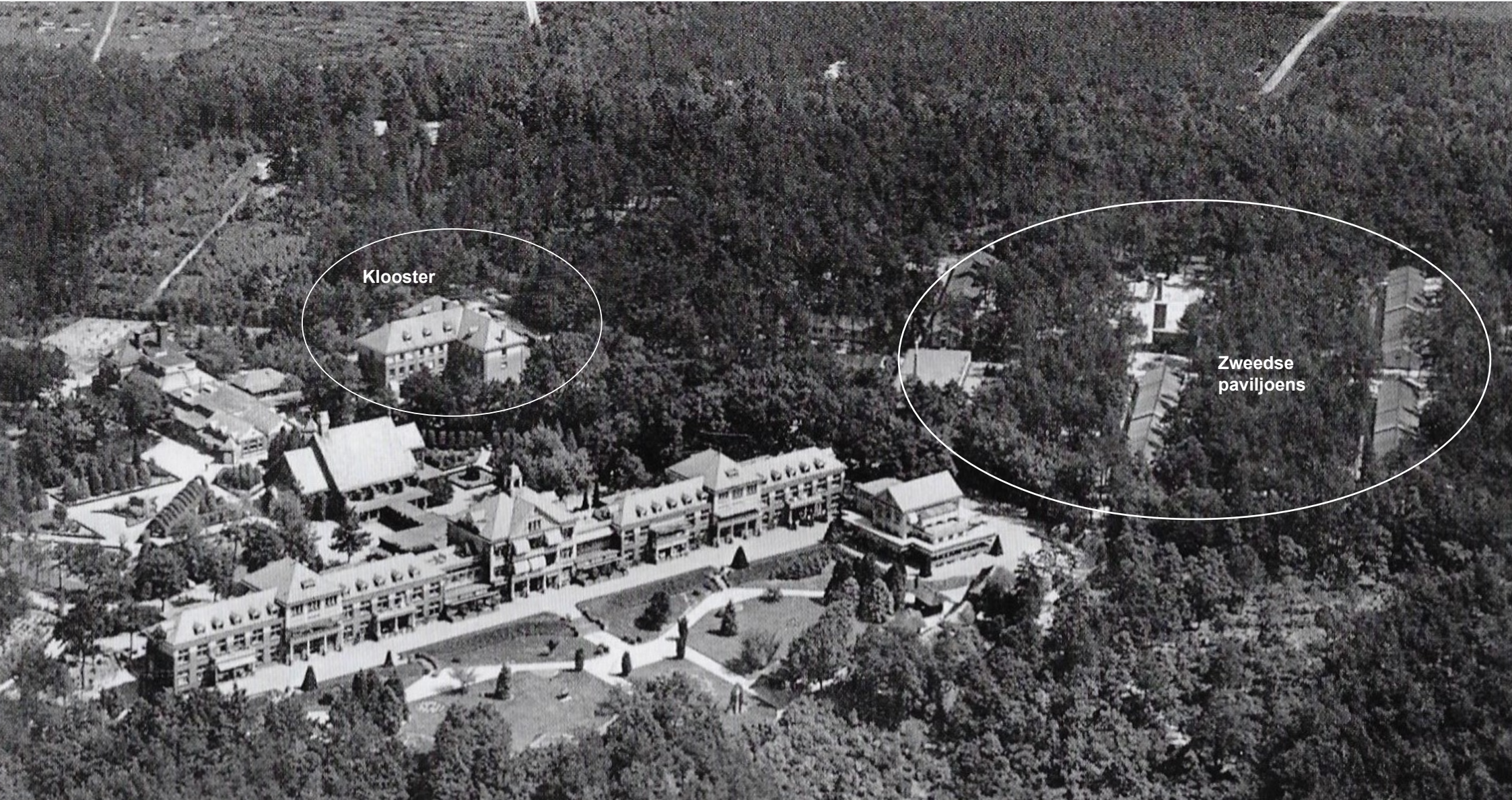

/ Het enige "lighuisje" op Dekkerswald is een gemeentelijk monument, maar het gebouwtje heeft geen originele kenmerken.

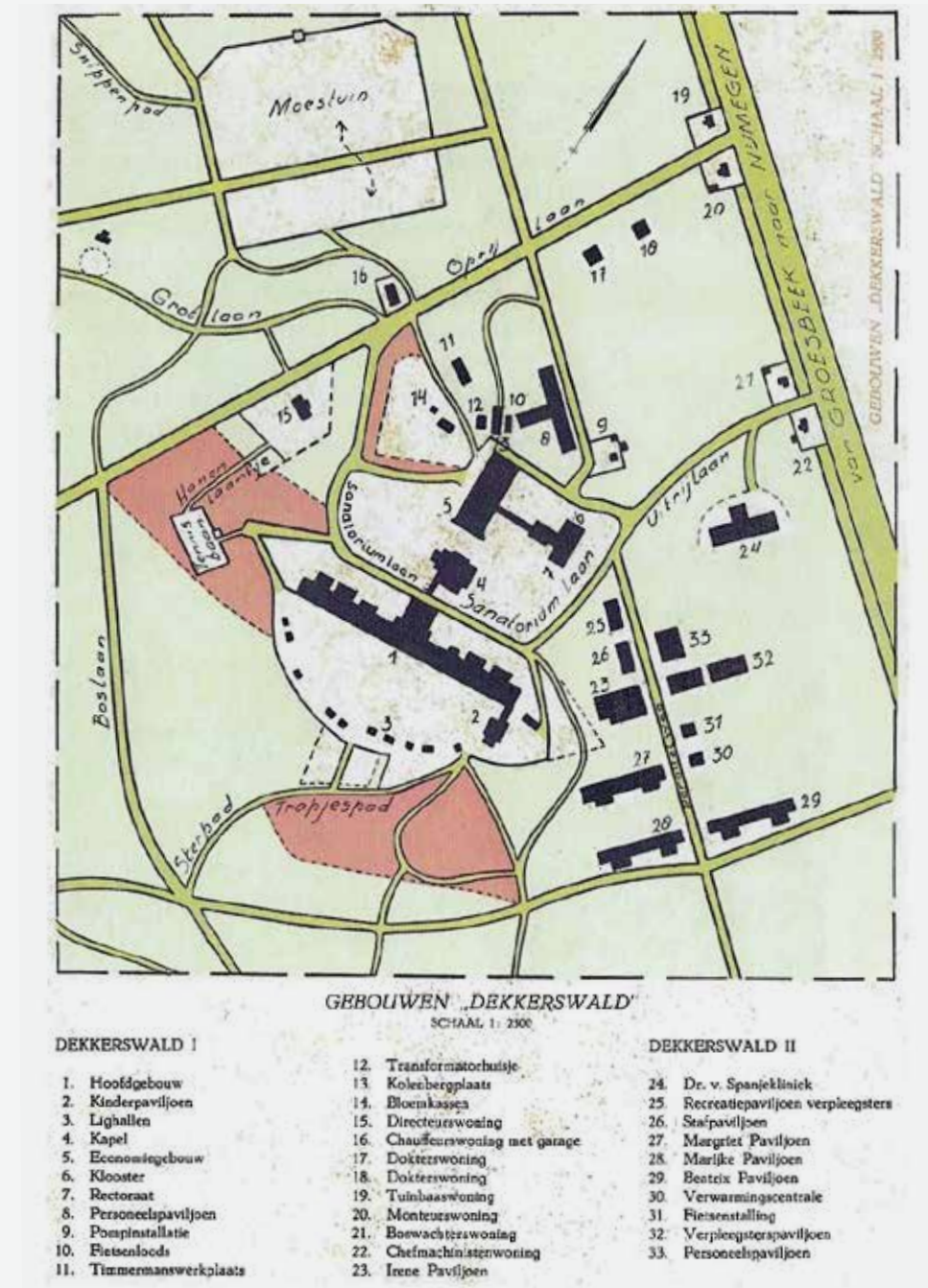

/ Het voormalige klooster.

/ Luchtfoto gemaakt na WO II. De tuinaanleg, het kinderpaviljoen, het klooster en de Zweedse paviljoens zijn goed zichtbaar. Opvallend is de bosrijke setting van de paviljoens en het klooster.

/ Plattegrond uit de jaren vijftig met de gebouwen en wegen- en padenstructuur van Dekkerswald I en II (uitbreiding na WO II).

/ Luchtfoto gemaakt in de jaren tachtig. Het kinderpaviljoen en het klooster zijn nog aanwezig. Rechts op de voorgrond zijn de Zweedse barakken zichtbaar.

Benamingen van de wegen en paden op Dekkerswald

Wegen

- Oprijlaan (huidige Het Laar, Parklaan, Heidepad)
- Sanatoriumlaan (huidige Parklaan)
- Uitrijlaan (huidige Parklaan)
- Parallelweg (huidige Boslaan)

Bospaden

- Snippenpad
- Grotlaan
- Honenlaantje
- Boslaan
- Sterpad
- Trapjespad

Tuinarchitect Dirk Frederik Tersteeg (1876-1942) en de Architectonische Tuinstijl

/ Dirk Tersteeg.

Tuinarchitect Dirk Frederik Tersteeg (1876-1942) en de Architectonische Tuinstijl

Tussen 1880 en 1910 ontstond de Architectonische Tuinstijl, die zijn oorsprong vond in de Engelse Arts-and-Crafts gedachte. De basis van deze ontwikkeling ligt bij architecten die zich verzetten tegen het klakkeloos toepassen van neostijlen in de bouwkunst. Dirk Frederik Tersteeg was de eerste Nederlandse tuinarchitect die deze principes in zijn tuinontwerpen toepaste.

In het begin van de twintigste eeuw gingen architecten zich nadrukkelijk met het ontwerpen van tuinen bezighouden, omdat huis en tuin in dezelfde stijl ontworpen diende te worden en de tuin als een verlengstuk van het huis gezien werd. Er ontstonden tuinkamers of deeltuinen rondom de woning met ieder een eigen functie. Zichtlijnen vanuit het huis of vanaf het terras vormden de middenassen in de deeltuinen, waardoor een eenheid tussen huis en tuin werd bereikt.

Architect Eduard Cuypers werkte vanaf 1900 volgens dit concept. Hij ging samenwerken met tuinarchitect Dirk F. Tersteeg, die deze principes goed vorm wist te geven in tuinen. Tersteeg had bovendien een grote belangstelling voor bouwkunst, zoals blijkt uit het toepassen van vele bouwkundige elementen in zijn tuinontwerpen. Ook hij streefde de eenheid tussen huis en tuin na. Dit kwam tot uitdrukking in de rechtlijnige aanleg met assenstelsels en specifieke tuinelementen, zoals gemetselde keermuurtjes en trappartijen.

Tersteeg was werkzaam van 1903 tot 1936. Hij zette zich als beginnend ontwerper af tegen de oudere generatie tuinarchitecten. Zo voerde hij vanaf 1906 met Leonard Springer in het tijdschrift 'De Bouwwereld' een felle discussie over de toepassing rechte en gebogen lijnen. Tersteeg was geen aanhanger van het toepassen van de landschapsstijl in particuliere tuinen.

/ Detail van een trappartij in de tuin van Dekkerswald.

Foto A. B. Slier.

II. OPGANG ROZENTUIN.

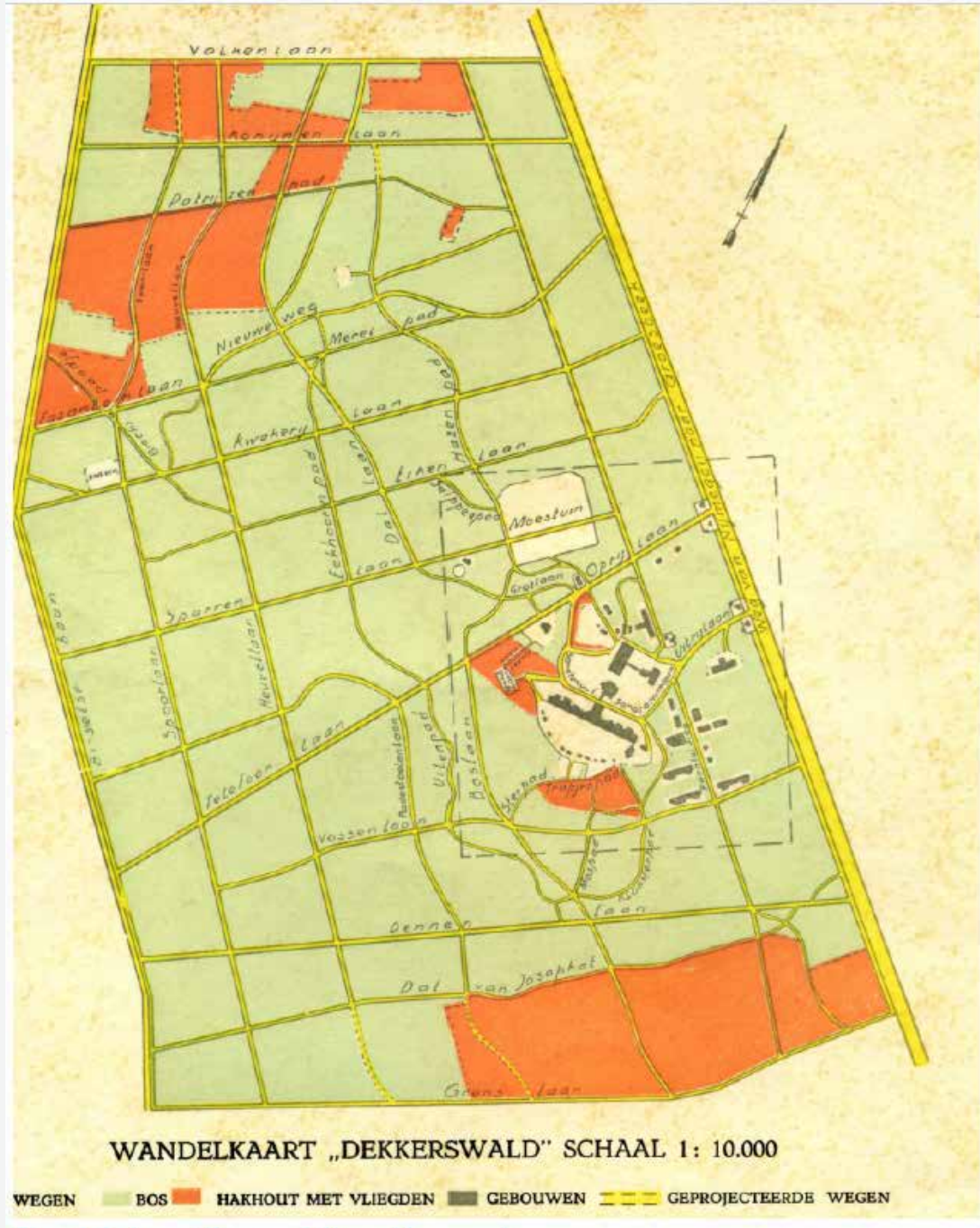
/ Voorbeeld van werk van Tersteeg met kenmerkende gemetselde trappen en muurtjes.

Structuurkenmerken van de Architectonische Tuinstijl

- De tuin is een verlenging van het huis.
- Uitgangspunt is het streven naar een functionele en esthetische eenheid van huis en tuin door een nauwe functionele en ruimtelijke verbinding en overeenkomsten in plattegrond, materiaalgebruik en detaillering.
- De tuin wordt opgedeeld in verschillende kamers of deeltuinen.
- Zichtlijnen vanuit het huis of vanaf het terras vormen de middenassen in de deeltuinen.
- Naast hoofdassen zijn er vaak ook dwarsassen.
- De totaalopzet is over het algemeen niet symmetrisch. Evenals het bijbehorende huis.
- Vaak is er sprake van ongelijke assenstelsels, die worden gevormd door geplaveide paden, grasparterres, zichtkanalen, cascades en bassins.
- Dwarsassen worden vaak benadrukt door nissen in een heg of door het padenverloop.
- De deeltuinen krijgen vaak een afzonderlijke eenheid door gehele of gedeeltelijke afsluiting door een muur of heg of door een verdiepte ligging.
- De tuin is afgesloten van de omgeving.
- Toepassing van geometrische vormen.
- Rechthoekige padenstructuur. Paden leiden altijd ergens heen: zitje, prieel, pergola, bassin, balustrade, put, moestuin.

- De strengheid van de basisstructuur wordt gecontrasteerd met het aangrenzende natuur- of cultuurlandschap.
- Toepassing van bouwkundige elementen, metselwerk vaak in steensoort van het huis en natuursteen.
- Vijvers zijn waterdichte bassins welke passen in de geometrische indeling en “moeten niet doorgaan voor een natuurlijke waterplas”.
- Een vijver of waterbassin moet voorzien zijn van een boven het water uitstekende rand, die een afscheiding vormt met het aangrenzende pad of gazon.
- Plant- en bloemvakken ontstaan door de rechte padenstructuur en hebben nooit een willekeurige vorm als ze dienen als afscheiding of insluiting.
- De aanleg biedt plaats voor “zich in vrijheid ontwikkelende planten”, maar ook voor strakke vormen (piramidaal, zuil- of bolvormig).
- Dikwijls wordt een muur of hoge haag als afscheiding toegepast.
- Decoratieve toepassing van bloembakken, stenen potten, eenvoudige tuinvazen en -beelden.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kon Dekkerswald ondanks vele problemen, toch relatief ongestoord functioneren. Operatie Market Garden veroorzaakte dat vele evacuees en vluchtelingen uit de omgeving een plek zochten en vonden op Dekkerswald. Ten noordwesten van de moestuinmuur is een ruimte in de grond. Deze “kelder” heeft mogelijk een relatie met de oorlogshandelingen in de Tweede Wereldoorlog.

Dekkerswald II 1945 - 2009

Na de Tweede Wereldoorlog gaf het Rode Kruis elf Zweedse paviljoens (kant-en-klare bouwpakketten). Hiervan werden zes stuks gebruikt als patiëntenpaviljoens en vijf stuks voor personeelshuisvesting. Deze paviljoens zijn niet meer aanwezig. Waarschijnlijk zijn er ook de twee houten woningen voor dokters, die nog aan de oorspronkelijke toegangsweg staan, in deze periode gebouwd in het kader van de wederopbouw. Vermoedelijk zijn deze woningen afkomstig uit Oostenrijk.

De bouw van de Zweedse paviljoens luiden de ontwikkeling van de Dekkerswald II in. De paviljoens en de daarna volgende nieuwbouw worden haaks gesitueerd op de evenwijdig aan de Nijmeegse Baan lopende 'Parallelweg'. De Parallelweg is één van de historische boslanen en is momenteel in gebruik als wandelroute.

Vermeldenswaardige ontwikkelingen in deze periode zijn de bouw van een woning voor een voormalig directeur (aan de Parklaan) en de aanleg van een begraafplaats voor de zusters (1958) in het bosgebied.

Een wandelkaartje uit de jaren vijftig toont de hakhoutpercelen (met vliegden) die in deze periode nog aanwezig waren. Momenteel bestaan deze percelen uit uitgegroeide eikenbomen.

Op Dekkerswald werd gejaagd. Het terrein was in het verleden geheel afgerasterd om zwijnen, damherten en moeflons op het terrein te houden. Op de tuinmuur van de moestuin staan enkele jachthutten om het wild op de achterliggende weide te kunnen bejagen.

Vertrek van de zusters

Er vinden veel ontwikkelingen plaatst op het terrein, er wordt gesloopt en weer gebouwd. Op organisatorisch gebied vinden er veel veranderingen plaats, die ruimtelijke effecten. In 1992 wordt het klooster gesloopt en de zuster gaan het gebouw Huize Bethel/Kentalis. In 2007 vertrekken ze definitief. Naar aanleiding hiervan kreeg kunstenaar Jan Samsom opdracht om de herinnering aan de Zusters onder de Bogen zichtbaar te maken. Dit resulteert in de aanleg van een labyrint en een “boom”structuur. Het werk is ten westen van de kapel uitgevoerd (na 2011).

Dekkerswald in transformatie 2009 – heden

In 2009 is een Masterplan ontwikkeld door Oostzee Stedenbouw in opdracht van de ZZG Zorggroep en woningbouwcorporatie SGBB (wonen voor ouderen) voor het terrein met een oppervlakte van ongeveer 85 hectare. Er wordt gestreefd naar een nieuwe vorm van zorg en wonen. Op basis van het Masterplan worden verschillende nieuwe gebouwen op het terrein gebouwd. Het Herstelcentrum (2012), appartementengebouwen De Eikenhorst (2012) en De Plataan (2014) zijn herkenbare nieuwe gebouwencomplexen. De kapel is in 2011 uitgebreid met een theehuis (serre) ten behoeve van nieuw cultureel gebruik van de kapel. Tussen de kapelserre, de gebouwen Plataan en Eikenhorst ligt een gemeenschappelijke kijk- en wandeltuin met een stoer, maar ook stenig en stedelijk karakter.

/ Kunstwerk van Jan Samsom (boomstructuur met labyrint).

/ Zicht op de kapel met serre vanaf het centrale plein.

/ Voormalige begraafplaats van de zusters ten noorden van het sanatoriumterrein

/ Kunstwerk Jan Samsom (detail labyrint).

/ De Plataan en De Eikenhorst aan het centrale plein. Op de achtergrond staat gebouw de Kentering.

/ Herstelcentrum gezien vanaf het wandelpad.

4 Waardering

De waardestelling is op basis van de beschikbare gegevens en de huidige terreinsituatie vastgesteld. Met deze waardestelling wordt inzicht gegeven in de waarden binnen het gehele bebouwde terrein en delen van het bosgebied dat oorspronkelijk ook bij het sanatoriumterrein behoorde. De waardering is op drie (tijds) lagen gebaseerd:

- 1. Het fysisch-geografisch landschap.
- 2. De terreinaanleg in de periode van het Nederrijkswald.
- 3. De terreinaanleg tot circa 1950.

Het fysisch-geografisch landschap

Deze specifieke locatie in het stuwwallandschap is bepalend geweest voor de keuze om hier een sanatorium te vestigen. De benodigde wind en zon was op deze plek optimaal beschikbaar. Bovendien moet het uitzicht vanuit het hoofdgebouw, de verpleegafdelingen en de tuin fenomenaal. De diepe erosiedalen door het terrein en direct daarbuiten zijn ook kenmerkend en zijn van hoge waarde voor Dekkerswald.

De terreinaanleg in de periode van het Nederrijkswald

Dekkerswald was een lange tijd onderdeel van het Nederrijkswald. Dit grote aaneengesloten bosgebied met open heideterreinen werd voorzien van een rationele padenstructuur om het beheer te vereenvoudigen. Op het terrein van Dekkerswald zijn vijf van deze paden nog min of meer herkenbaar aanwezig. Een van deze paden (1) ligt evenwijdig aan de Nijmeegsebaan en is gedeeltelijk omgevormd tot een belangrijk wandelpad op het terrein. Het tweede pad (2) heeft in de beginfase van het sanatorium een belangrijke functie gekregen als entree-route van het sanatorium. Twee paden (3) hebben een verbinding tussen het bos en de latere moestuin gevormd. De bospercelen met rabattenstructuren (4), ten behoeve van de aanplant van dennenbomen, hebben eveneens een hoge waarde. Deze aanplantmethode voor naaldbout is kenmerkend voor het Nederrijkswald. Het omliggende bosgebied heeft een positieve waarde.

/ Waardering fysisch-geografisch landschap (ondergrond AHN hillshade)

/ Waardering bouselementen uit periode Nederrijkswald

LEGENDA

- hoge waarde
- positieve waarde
- indifferente waarde
- terreingrens

De terreinaanleg tot circa 1950

In 1912 is gestart met de aanleg van het sanatoriumterrein. Enkele belangrijke elementen uit de aanlegfase zijn nog aanwezig: het hoofdgebouw met tuin, de kapel, de directeurswoning met tuin, de dienstwoningen aan de Nijmeegsebaan, de toegangspoort, het portiershuisje en de moestuin. Deze elementen worden allemaal hoog gewaardeerd. Het historische uitzicht is in de vorm van pijlen (hoge waarde) aangegeven.

De bospaden uit de periode van het Nederrijkswald zijn ook in deze periode van betekenis en hebben een hoge waarde gekregen.

De tuin ten zuiden van het hoofdgebouw heeft een hoge waarde. Alle gemetselde muren en trappen zijn hoog gewaardeerd. Dit geldt ook voor het Heilig Hartbeeld met de vijver. De paden structuur heeft een positieve waarde. Het [aden verloop is sterk aangepast in de loop van de tijd.

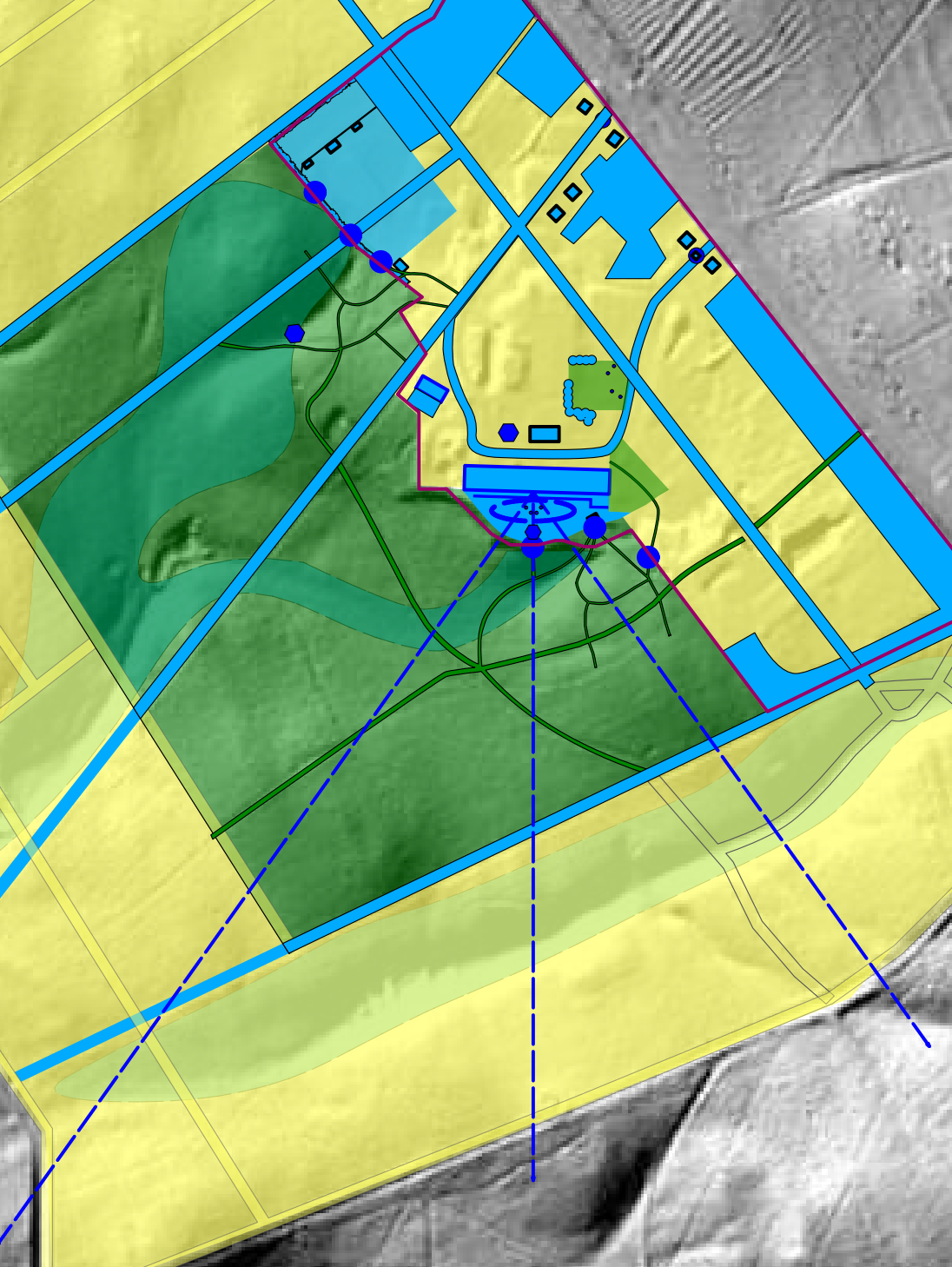
De omgeving van het voormalige klooster heeft een positieve waardering. De taxuszuilen zijn van hoge waarde.

Buiten de grens van het huidige plangebied liggen gebieden die ooit dienden als wandelparken voor de patiënten. Hoewel het momenteel bospercelen zijn, worden deze terreinen en de oude padenstructuur met aansluitend bosgebied als positief gewaardeerd.

De twee houten dokterswoningen die na de Tweede Wereldoorlog gebouwd zijn, behoren eveneens tot de waardevolle elementen op het terrein. Ze zijn onderdeel van het verhaal van de wederopbouwperiode in Nederland.

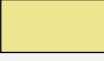
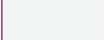

/ Waardering sanatoriumperiode tussen 1912 en 1947

Waarderingskaart
Door de drie kaarten te combineren ontstaat de uiteindelijke waarderingskaart voor Dekkerswald. Het betreft hier geen beschermd monumentaal terrein, maar deze waarderingskaart dient als leidraad voor een nieuwe toekomstvisie waarbij behoud, maar ook ontwikkeling van de bestaande cultuurhistorische elementen centraal staat. Bovendien kan deze kaart als inspiratie dien voor de herontwikkeling van de landschappelijke kwaliteiten van aangrenzende terreindelen. In het volgende hoofdstuk worden hier aanbevelingen voor beschreven.

LEGENDA

- hoge waarde
- positieve waarde
- indifferente waarde
- terreingrens

/ Waarderingskaart Dekkerswald

5 Aanbevelingen

Deze Cultuurhistorische analyse en waardestelling is een eerste verkenning om meer inzicht te krijgen in het terrein en de omgeving. Daarnaast bieden de hoog en positief gewaardeerde elementen die feitelijk niet meer aanwezig zijn, inspiratie voor nieuwe ontwikkelingen.

Veel delen van het terrein hebben een hoge waarde gekregen, maar dit betekent niet dat “niets doen” hier de juiste optie is. Hieronder zijn puntsgewijs de aanbevelingen per deelgebied of thema benoemd.

Nadere onderzoeken, zoals een gedetailleerd Tuinhistorisch onderzoek naar de tuinaanleg van Dirk Tersteeg is binnen de context van de nieuwe ontwikkelingen, in een later stadium van de planvorming essentieel.

Bospaden Nederrijkswald

- Handhaaf en versterk de historische bospaden.
- Haal de verstorende onderbrekingen uit deze paden, maak ze continu.

Historische tuin- en parkinrichting

- Behoud en herstel de historische tuin bij het hoofdgebouw op basis van zorgvuldig tuinhistorisch onderzoek. De oorspronkelijke ontwerptekening (pag. 22) en de luchtfoto (pag. 43) geven een duidelijk beeld van de oorspronkelijke paden- en beplantingsstructuur.
- Voeg nieuwe “lighuisjes” toe in de historische tuin, mits er een zinvolle, semi-openbare functie voor gevonden kan worden (geen woonfunctie).
- Herstel het uitzicht vanuit de historische tuin door gedeeltelijk kap en dunning van het omliggende bosgebied.
- Behoud en herstel de tuin bij de directeurswoning.
- Behoud de taxuszuilen in de tuin en de omgeving van het voormalige klooster.
- Een groot deel van het terrein van het plangebied heeft een indirente waarde gekrgen. Nader onderzoek is noodzakelijk om bijvoorbeeld waardevolle

bomen en beplantingsstructuren te bepalen.

Wandelparken en bos

- Herstel de wandelparken buiten het bebouwde terrein op een eigentijdse wijze, mogelijk in combinatie met historische beplantingsvormen, zoals eikenhakhout (combinatie cultuur en natuur).
- Maak de diepe dalen op het terrein beter zichtbaar en ervaarbaar.
- Behoud de dennenrabattenstructuren

Historische moestuin

- Behoud en herstel de tuinmuur, de gebouwen en de kweekbakken van de moestuin.
- Gebruik de historische structuur van de moestuin als basis voor het ruimtelijk ontwerp van dit deelgebied.
- Behoud (of vervang) de oude beukenhaag van de moestuin.

Bebouwing

- Behoud en herstel de historische bebouwing (hoofdgebouw, kapel, directeurs- en personeelswoningen).
- Bouw op de plekken waar karakteristieke bebouwing heeft bestaan: het klooster en langs de Heidelaan.

Bijzondere elementen

- Behoud of herstel historische religieuze objecten (Heilig Hartbeeld, Mariagrot, voormalige begraafplaats van de zusters).Behoud en herstel het kunstwerk van Jan Samsom.

/ Dekkerswald in ca.1940 Fototechnische Dienst Luchtvaartafdeeling Bron: RCE Beeldbank 2011_0171.

Bronnen

Archieven (via internet)
Gelders Archief
Katholiek Documentatie Centrum
Regionaal Archief Nijmegen

Literatuur
Blok, Eric & Birgit Lang (2008), *Villatuinen in Nederland 1900-1940*. RACM Amersfoort en SB4, Wageningen.

Boosten, Martijn, Peter Burggraaff, Casper de Groot, Patrick Jansen, Jan Neefjes & Bernard Selter (2012), *Bosgeschiedenis Euregio Rijn-Waal*, Probos, Wageningen.

Bosch, Toon, Leo van Bergen, Marie-Antoinette Willemse & Jan Brabers (2022), *Dekkerswald 1913 – 2022. Longzorg in een golvend landschap*, Boom, Amsterdam.

Bouwer, Klaas (2003), *Een notabel domein, De geschiedenis van het Nederrijkswald*, Uitgeverij Matrijs, Utrecht.

Coevering, Marion van de, Lieke van Herwijnen & Pauline de Weijer (red.) (2013), *100 jaar Dekkerswald. De vitale erfenis van een sanatorium*, UCCZ Dekkerswald en ZZG-zorggroep.

Flokstra, L.M. (2009), *Plangebied Dekkerswald Groesbeek. Archeologisch vooronderzoek*, RAAP-RAPPORT 1872, Weesp.

Jongmans & E.H. Cuypers (1913), “*Het R.K. sanatorium “Dekkerswald” te Groesbeek*”. In Het huis oud & nieuw: maandelijks prentenboek gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst, jaargang 11, 1913, pp. 337 – 383, Uitgave van Ed. Cuypers, Amsterdam.

Nispen, Constant van (2021), *Eduard Cuypers. Architect met een eigen koers*, Uitgeverij Verloren, Hilversum.

Oostzee stedenbouw (2009), *Dekkerswald, Groesbeek*. Masterplan, Arnhem.

Penninkhof, Joyce & Martijn Boosten (2021), *Cultuurhistorische elementen in Westermeervijk, Dekkerswald en de But. Resulaten van een veldinventarisatie en waardering van de geïnventariseerde elementen*. Probos Wageningen.

Tromp, F. (1988), *Fototentoonstelling sanatorium Dekkerswald. Ter gelegenheid van de viering van het 75-jarig bestaan van het Medisch Centrum Dekkerswald te Groesbeek op 16 oktober 1988*.

Zijlstra, Bonica (1986), *Nederlandse tuinarchitectuur 1850—1940. Tuinen van Henri Copijn, Leonard*.

A. Springer, Hugo A.C. Poortman, Dirk F. Tersteeg en John Bergmans. Uitgave Nederlandse Tuinenstichting.

